

مستخرج از:

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، درآمدی به جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، در: **مجموعه مقالات همایش بین المللی علمی - کاربردی جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر**، انتشارات روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، تهران، جلد اول، چاپ اول، ۱۳۷۹.

درآمدی به جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر* - **

دکتر علی حسین نجفی ابرند آبادی

مقدمه

موضوعی که ما را در چارچوب این همایش گرد هم آورده است، یعنی جرایم ناشی یا مرتبط با مواد مخدر و چگونگی رویارویی با آنها، یک بحث جهانی است. همه کشورها به گونه‌ای در چرخه کشت، تولید، قاچاق، عبور و توزیع و مصرف مواد مخدر و نیز تطهیر درآمدهای ناشی از خرید و فروش غیرقانونی این مواد درگیر اند. مواد مخدر، بدین ترتیب عرصه‌های اقتصادی، بهداشتی، فرهنگی و حتی سیاسی جوامع انسانی را در مخاطره جدی قرار داده است.

ایران به لحاظ موقعیت جغرافیایی اقتصادی‌ای که در منطقه دارد، از یک سو در همسایگی خود بزرگ‌ترین تولید کنندهٔ تریاک و تا اندازه‌ای هروئین را دارد و از سوی دیگر، گذرگاه اصلی عبور محموله‌های مواد مخدر به اروپا^(۱) و نیز بازار مناسبی برای مصرف این مواد است.

از همین رو، مسالهٔ مواد مخدر همواره یکی از مهم‌ترین دل مشغولی‌های دولت و نیز دل‌نگرانی‌های خانواده‌ها در ایران بوده است^(۲)، و از همین رو در ادوار مختلف، به طور

* An Introduction to the "Different Aspects of Criminal Policy in the field of Narcotic Drugs".

** گفتنی است که نوشتار حاضر، مکتوب سخنرانی نویسنده در نخستین روز همایش، بین‌المللی «جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر» (۲۰-۲۲ اردیبهشت ۱۳۷۹) است که توسط قوهٔ قضاییه با همکاری دانشگاهیان در تهران برگزار شد (پایان نگارش ۴ دی ۱۳۷۹)

۱- رک.: کردونی (پرویز)، نقش عوامل جغرافیایی نامساعد در توسعهٔ قاچاق مواد مخدر؛ نشریهٔ امنیت؛ وزارت کشور؛ شماره ۸ و ۷، سال ۱۳۷۸، ص ۲۶ و بعد و شماره ۹ و ۱۰ سال ۱۳۷۹، ص ۲۱ و بعد؛ روزنامهٔ فرانسوی لو蒙د، ۲۱ آوریل ۲۰۰۰، ص ۲؛ مجلهٔ فرانسوی لوپوین، شماره ۱۴۴۶، زوین ۲۰۰۰، ص ۹۶-۹۴.

۲- بر اساس نتایج یک نظرسنجی که مرکز مطالعات و سنجش افکار عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و

منظمه، موضوع همایش‌های ملی یا بین‌المللی از نظر پژوهشکی، حقوقی، قضایی، پلیسی، آموزشی در کشورمان قرار گرفته است. برای نمونه، می‌توان به بیست و چهارمین دوره آموزشی بین‌المللی جرم‌شناسی درباره «بزهکاری و مواد مخدر» که با همکاری جامعه بین‌المللی جرم‌شناسی^(۱)، مرکز بین‌المللی جرم‌شناسی تطبیقی (واقع در مونترال کانادا) و دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران در اردیبهشت ماه ۱۳۵۳ در تهران برگزار شد^(۲)، یا به بیست و پنجمین کنگره پژوهشکی ایران راجع به «اعتیاد» (شهریور ماه ۱۳۵۵ - تهران)^(۳)، یا به سمپوزیوم انجمن روان‌پژوهشی ایران (تهران، ۱۱-۸ اردیبهشت ۱۳۵۴) راجع به اعتیاد^(۴) اشاره کرد، یا در سال‌های اخیر می‌توان برای نمونه از سمپوزیوم علمی-کاربردی سازمان بهزیستی اصفهان درباره پیشگیری از اعتیاد (خرداد ماه ۱۳۷۵) یا از همایش ابعاد بین‌المللی مبارزه با مواد مخدر در زمینه مسائل قضایی (۱۹-۱۷ آذر ماه ۱۳۷۷ - تهران) و یا از دوره آموزش بین‌المللی مبارزه با مواد مخدر که در ۱۲-۱۳ اردیبهشت ماه ۱۳۷۹ برای کارشناسان گمرکی کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی (اکو ECO) در تهران برگزار شد، نام برد^(۵). همایشی که امروز آغاز می‌شود و

→ ارشاد در زمستان سال ۱۳۷۶ در سطح استان تهران انجام داده است، مردم اعتیاد را پس از معضلات بیکاری و تورم، از مهم‌ترین مشکلات اجتماعی کنونی جامعه اعلام کرده‌اند.

۱- برای کسب اطلاعات در مورد این جامعه ر.ک.: نجفی ابرندآبادی، ع.ح. نقش مطالعات و یافته‌های جرم‌شناسی در تحولات حقوقی کثیری و سیاست جنایی؛ مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۲-۱۴، ۱۳۷۳، صص ۵۶۸-۵۶۳.

۲- در این مورد رک.: Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé, Paris, Sirey n°1, 1974, P. 205

۳- در این مورد رک.: اعتیاد؛ مجموعه مقالات بیست و پنجمین کنگره پژوهشکی ایران؛ اعتیاد؛ رامسر، شهریور ۲۵۳۵ (۱۳۵۵)، انتشارات بنیاد پهلوی، تهران.

۴- در این مورد رک.: اعتیاد؛ مجموعه مقالات بیست و پنجمین سمپوزیوم اعتیاد؛ روان‌پژوهشی؛ مجله علمی و پژوهشکی و روان‌پژوهشی و اجتماعی و بهداشت روانی؛ شماره ۲ و ۳، سال ۱۳۵۴.

۵- برای اطلاعات بیشتر در خصوص همایش‌های بعد از انقلاب رک.: مرکز تحقیقات و کتابخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر ریاست جمهوری، تهران.

با همکاری نزدیک دانشگاهیان و دستگاه قضایی کشور تدارک دیده شده است، با تفاوت‌هایی، باید ادامه فعالیت‌های علمی-کاربردی گذشته تلقی شود.

و اما سیاست جنایی - یعنی چارچوب علمی بحث همایش - از نظر لغوی به معنای تدبیر و تدبیر و چاره‌اندیشی برای پدیده مجرمانه، که در قلمرو سیاست جنایی شامل انحراف و جرم می‌شود، آمده است. این تدبیر و تدبیر ممکن است در قالب شیوه‌های مختلف رسیدگی و پاسخ‌های گوناگونی برای رویارویی با جرم یا انحراف متصرور و معمول شود. به همین جهت است که سیاست جنایی را از نظر علمی «مجموعه شیوه‌ها و روش‌هایی می‌دانند که هیأت اجتماع (یعنی دولت و جامعه مدنی) با استفاده از آن‌ها پاسخ‌های گوناگون به پدیده مجرمانه را سازمان می‌بخشد»^(۱).

بر اساس این تعریف، و بدون ورود به بحث‌های نظری مربوط به سیاست جنایی^(۲)، باید مذکور شد که عدالت کیفری تنها مرجع متولی رسیدگی و پاسخ‌دهی و ضمانت اجرای "کیفری" تنها پاسخ به پدیده مجرمانه نیست، بلکه محور اصلی سیاست جنایی را تشکیل می‌دهد و در رابطه‌ای متقابل و با تعامل با سایر نظامهای حقوقی (اداری، مدنی، پژوهشی، بانکی، انصباطی و انتظامی و...) و نیز جامعه مدنی - به شرحی که خواهد آمد - عمل می‌کند و در مجموع نظام پیشگیری و نظام حقوقی مبارزه با پدیده مجرمانه را که در بحث همایش ما، «جرائم مربوط به مواد مخدر» است، ترسیم می‌کند.

به عبارت دیگر، با وجود آن که عدالت کیفری و حقوق جزا، هسته و مرکز اساسی و در عین حال اصلی سیاست جنایی است، لیکن حضور شیوه‌های رسیدگی و پاسخ‌های معمول در سایر رشته‌های حقوقی و نیز روش‌ها و پاسخ‌های جامعه مدنی را در قبال پدیده مجرمانه مواد مخدر نمی‌توان نادیده گرفت. بدین ترتیب، سیاست جنایی از یک مرکز (حقوق کیفری) تشکیل شده است که حول آن سایر رشته‌های حقوق از جمله

۱ - ر.ک.: لازرز (کریستین): سیاست جنایی، ترجمه ع.ج. نجفی ابرندآبادی؛ انتشارات بلدا؛ ۱۳۷۵، صص

۱۲-۱۳؛ دلماس-مارتنی (می‌ری): از حقوق جزا تا سیاست جنایی، ترجمه ع.ج. نجفی ابرندآبادی، نامه مغاید

(فصلنامه تخصصی دانشگاه منید قم)؛ شماره ۱۱، سال ۱۳۷۶، ص ۱۷۹ و بعد؛ و نیز:

Delmas-Marty (M), *Les grands systèmes de politique criminelle*, P.U.F., Paris, 1992, P. 13.

۲ - برای اطلاعات بیشتر ر.ک.: لازرز (کریستین)؛ همان. و کتاب خاتم می‌ری دلماس-مارتنی.

حقوق اداری، حقوق مدنی، و... و نیز حقوق پیشگیری به صورت اقماری وجود دارند که جملگی پاسخ‌های خاص خود را در قالب روش‌ها و آیین‌های متفاوت دادرسی - آیین‌های رسیدگی کیفری، اداری، مدنی، انضباطی و.... و نیز آیین‌های دادرسی یا حل و فصل اختلافات یا روش‌های پیشگیری معمول در جامعه مدنی و در بین مردم - نسبت به پدیده مجرمانه اعمال می‌کنند^(۱).

در چارچوب درآمدی به عنوان و مباحث همایش و به منظور روشن کردن جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال جرایم مرتبط یا ناشی از مواد مخدر، نخست به پاسخ‌های گوناگون به «جرائم مواد مخدر» (با تکیه بر حقوق ایران) می‌پردازیم (الف) و سپس منابع و راهکارهای فراملی (منطقه‌ای - بین المللی) سیاست جنایی ناظر به این جرایم (ب) را که الهام‌بخش سیاست جنایی دولتها نیز می‌باشد، بررسی می‌کنیم.

1- cf. Delmas-Marty (M), op.cit, P. 44 et S.

الف - پاسخ‌های معمول در سیاست جنایی ناظر به مواد مخدر

عمده پاسخ‌ها و شیوه‌هایی که در سیاست جنایی، از جمله در سیاست جنایی ایران در قبال مواد مخدر معمول است را می‌توان به طور خلاصه در هشت مورد بیان نمود:

۱ - رؤیت‌پذیرترین، مشهودترین و قدیمی‌ترین شیوه مبارزه با پدیده مجرمانه را - همان طور که گفته شد - باید در نظام کیفری با آین رسانیدگی خاص آن و نیز پاسخ‌های کیفری- تأمینی جست‌وجو کرد؛ قوانین و مقررات کیفری ماهوی و شکلی خاصی^(۱) در زمینه جرایم مواد مخدر وجود دارد که امروزه «حقوق مواد مخدر» یا «حقوق کیفری مواد مخدر»^(۲) را، به عنوان یکی از رشته‌های فنی حقوق جزا، تشکیل می‌دهد.

حقوق کیفری مواد مخدر در زمینه کشت و قاچاق مبتنی بر شدت عمل است. خصوصیات این حقوق را می‌توان لاقل در چهار مورد چنین برشمرد: ۱ - تنوع جرایم و جرم‌انگاری به صورت موسع، به طوری که وصف‌های کیفری - از نظر انشاء و فرمول - وسیع‌تر از انشاء سایر جرایم است (کافی است در این خصوص به ماده ۳ کنوانسیون وین ۱۹۸۸ رجوع شود، که سعی کرده است کلیه اعمال و رفتارهای قابل تصور در زمینه مواد مخدر را جرم تلقی کند)؛ ۲ - شدید بودن ضمانت اجراهای کیفری؛ ۳ - عدم اعمال اقدام‌های ارفاقی و تعديل‌کننده مجازات (از قبیل تعلیق، کیفیات مخففه، آزادی مشروط، عفو و...) در مرحله قضایی و نیز در مرحله اجرایی محکومیت؛ و بالاخره ۴ - تسهیل تشریفات تعقیب و رسیدگی کیفری که در عین حال همراه با رعایت حقوق متهم در مراحل مختلف فرایند کیفری است (رسیدگی و محاکمه عادلانه و منصفانه).

و اما حقوق کیفری مواد مخدر در زمینه استعمال - بر عکس - عمده‌تاً مبتنی بر درمان و بازپروری است؛ به گونه‌ای که، برای معتادان و بزهکاران معتاد، در داخل زندان‌ها، رژیم خاص معالجه و حتی مراکز خاص نگهداری که بیش‌تر جنبه پزشکی - پرورشی -

۱ - در این خصوص ر.ک. مصوبه (قانون) اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۷ آبان ۱۳۷۶ و آین نامه‌های آن، همچنین ر.ک. آخرنندی (محمود)، آین دادرسی کیفری، جلد چهارم، انتشارات اشراق، دانشگاه

فم. ۱۳۷۹، ص ص ۲۸۷-۲۹۶.

بازتوانی دارد، در نظر گرفته می‌شود^(۱). برخی قانونگذاران کیفری حتی استعمال مواد مخدر «سبک» را با مکانیسم جرم‌زدایی از شمول حقوق جزا خارج کرده‌اند و آن را موضوع اقدام‌های پزشکی- فرهنگی قرار می‌دهند. بنابراین، حقوق کیفری مواد مخدر در این زمینه بیش‌تر جنبه بهداشتی‌پزشکی دارد تا جنبه قهرآمیز.

به طور کلی، می‌توان گفت که ویژگی عمومی حقوق جزا مواد مخدر، «متحوال بودن» آن است؛ یعنی، تاریخ این حقوق، تاریخ وضع و نسخ مکرر قوانین و آیین‌نامه‌ها است^(۲)، زیرا تعداد مواد مخدر مصنوعی- صنعتی، پویایی مباشران جرایم مواد مخدر، تنوع این جرایم و اشکال بزهکاری مرتبط با اعتیاد یا قاچاق مواد مخدر همواره در حال افزایش، شکل‌گیری و تحول است. همچنان که عدم کارایی سیاست جنایی در قبال این نوع بزهکاری آشکار می‌گردد، قانونگذار و به طور کلی مسؤولان سیاست جنایی ناچار می‌شوند مقررات جدید و شیوه‌های نوینی را برای مبارزه یا پیشگیری از آن ابداع و وضع کنند.

۲ - حول نظام کیفری که هسته اصلی و آشکار سیاست جنایی را تشکیل می‌دهد، پاسخ‌های اداری ملهم از حقوق اداری نیز در قبال جرایم مواد مخدر -بعضًا با مکانیسم و آیین‌های خاص رسیدگی - مورد استفاده قرار می‌گیرند.

برای نمونه، در حقوق ایران، به موجب بند ث ماده ۱۴ اصلاحی قانون استخدام کشوری مصوب ۱۳۴۵/۳/۳۱ یکی از شرایط استخدام رسمی در بخش دولتی، «معتاد نبودن به استعمال مواد افیونی» است؛ یا یکی از شرایط استخدام کارمند پیمانی عدم اعتیاد به مواد مخدر ذکر شده است.

بر اساس بند ۴ ماده واحده قانون شرایط انتخاب قضات دادگستری مصوب ۱۳۶۱/۲/۱۴ نیز «عدم اعتیاد به مواد مخدر» یکی از شرایط انتخاب و استخدام قضات

۱- رک.: ماده‌های ۲۰ و ۲۲ آیین‌نامه سازمان زندان‌ها مصوب فروردین ۱۳۷۲ و نیز ماده ۴۲ مصوبه (قانون) اصلاحیه قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۷۶/۸/۱۷

۲- از سال ۱۳۸۹ که نخستین قانون مربوط به مواد مخدر در ایران وضع شد تاکنون، بیش از شانزده قانون پی‌درپی در این زمینه تصویب شده است.

اعلام شده است^(۱). همین شرط در ماده ۲۹ قانون ارتش مصوب ۱۳۶۶/۷/۷ نیز برای استخدام نظامیان در نظر گرفته شده است^(۲).

به موجب ماده ۳ قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۶۰/۱۱/۴، رؤسا و اعضای علی‌البدل و مشاوران دیوان باید واجد شرایط زیر باشند:....، ج - صحت مزاج و توانایی انجام کار قضایی و عدم اعتیاد به مواد مخدر.

این پاسخ اداری مبنی بر محروم کردن افراد معتاد از استخدام در سازمان‌های دولتی و به طور کلی بخش عمومی در واقع از نوع انفعالی (گُنشی) بوده و جنبه بازدارنده و پیشگیرانه دارد، یعنی افرادی که مایل‌اند به استخدام ادارات درآیند و بدین سان از حقوق مدنی و اجتماعی خود برخوردار شوند، می‌دانند که اعتیاد به مواد مخدر مانع از تحقق آرزوی شغلی آنان و إعمال حقوق‌شان است.

اما حقوق اداری برای کارمندانی که مرتکب جرایم مواد مخدر می‌شوند، نیز پاسخ‌هایی از نوع فعال (واکنشی) را پیش‌بینی کرده است: به موجب بندهای ۲۲ و ۲۳ ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری مصوب ۱۳۷۲ به ترتیب «اختفاء و نگهداری، حمل، توزیع و خرید و فروش مواد مخدر» و «استعمال یا اعتیاد به مواد مخدر» از جمله تخلفات اداری محسوب می‌شوند؛ بدین ترتیب دو وصف مذبور از یک سو، «جرائم اداری» یا – به تعبیر آشناتر – «تخلف اداری» را تشکیل می‌دهند و در ماده ۹ دارای ضمانت اجراء‌های اداری (همچون انفال از خدمات دولتی / اخراج / بازنیستگی زودرس،...) بوده و در هیأت رسیدگی به تخلفات اداری مورد محاکمه قرار می‌گیرند (رسیدگی اداری) و از سوی دیگر، به موجب مصوبه (قانون) مبارزه با مواد مخدر سال ۱۳۷۶، «جرائم کیفری» شمرده می‌شوند و مشمول ضمانت اجرای کیفری متعارف در حقوق جزا و رسیدگی کیفری در مراجع قضایی واقع می‌گردند.

از طرف دیگر، میان حقوق کیفری و حقوق اداری نوعی تبادل و اقتباس متقابل

۱- ماده واحد قانون شرایط انتخاب قضات دادگستری مصوب ۱۴/۲/۶؛ قضات از میان مردان واجد شرایط زیر انتخاب می‌شوند....؛ ۴- صحت مزاج و توانایی انجام کار و عدم اعتیاد به مواد مخدر.

۲- ماده ۲۹ قانون ارتش مصوب ۱۳۶۶/۷/۷، نظامیان از میان افراد واجد شرایط زیر انتخاب می‌شوند:... عدم اعتیاد به مواد مخدر.

مشاهده می شود:

برای نمونه، حقوق جزا در مواردی خاص، یعنی هنگامی که مرتكب جرایم مواد مخدر از کارمندان دولت است، علاوه بر ضمانت اجرای کیفری متعارف چون شلاق و حبس، از ضمانت اجراهای اداری چون انفال، اخراج، و.... نیز علیه آنان استفاده می کند^(۱). در مقابل، حقوق اداری عین وصف مجرمانه «اعتیاد به مواد مخدر» را از

۱ - در مصوبه (قانون) اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر: ماده ۷ - در صورتی که مرتكب جرایم مذکور در مواد ۴ و ۵ از کارکنان دولت یا شرکت های دولتی و مؤسسات و سازمانها و شرکتهای وابسته به دولت باشد و مطابق قوانین استخدامی مشمول انفال از خدمات دولتی نگردد، علاوه بر مجازاتهای مذکور در مواد قبل برای بار اول به ۶ ماه انفال و برای بار دوم به یکسال انفال و برای بار سوم به انفال دائم از خدمات دولتی محکوم می شود.

ماده ۸ تبصره ۲ - در کلیه موارد فرق چنانچه متهم از کارکنان دولت یا شرکتهای دولتی و شرکتها و با مؤسسات وابسته به دولت باشد، علاوه بر مجازاتهای مذکور در این ماده به انفال دائم از خدمات دولتی نیز محکوم خواهد شد.

ماده ۱۲ - هر کس مواد مخدر را به داخل زندان یا بازداشتگاه یا اردوگاه بازیوری و نگهداری معتادان وارد نماید، حسب مورد به اشد مجازاتهای مذکور در مواد ۴ تا ۹ محکوم می گردد، و در صورتیکه مرتكب از مأموران دولت باشد به انفال دائم از مشاغل دولتی نیز محکوم می شود. هرگاه در اثر سهل انگاری و مسامحه مأموران، مواد مخدر به این مراکز وارد شود حسب مورد به مجازات: الف - تنزل درجه ب - انفال موقت ج - انفال دائم از مشاغل دولتی نیز محکوم می شود.

ماده ۱۴ - هر کس به منظور استعمال مواد مخدر مکانی را دایр و یا اداره کند به ۵ میلیون تا ۱۰ میلیون ریال جریمه نقدی و ۳۰ تا ۷۴ ضربه شلاق و یک تا دو سال حبس و انفال دائم از خدمات دولتی محکوم می شود.

ماده ۱۶ - معتادان به مواد مخدر مذکور در دو ماده ۴ و ۸ به یک میلیون تا ۵ میلیون ریال جزای نقدی و تا سی ضربه شلاق محکوم، و در صورت تکرار برای هر مرتبه هر بار تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهند شد. در صورتی که مرتكب از کارکنان دولت یا مؤسسات و یا ارگان های دولتی یا وابسته به دولت باشد علاوه بر مجازات جریمه نقدی و شلاق، به انفال دائم از خدمات دولتی محکوم می شود. ولی چنانچه ثابت شود که محکوم ترک اعتیاد کرده است مجدداً می تواند مراحل استخدام را طی کرده و مشغول خدمت در دستگاه های دولتی شود (رجوع ↵

حقوق جزا در مقررات خود اقتباس می‌کند. بدین سان بین این دو رشته از نظر تبادل وصف مجرمانه و ضمانت اجرا رابطه وجود دارد. در هر حال رسیدگی به جرایم (تخلفات) اداری در صلاحیت مراجع اداری و خارج از نظام قضایی (دادگاهها) صورت گرفته و بنابراین، مشمول مکانیسم «قضازدایی» واقع می‌شود^(۱). لیکن در مواردی که تصمیم‌ها و آرای هیأت‌های رسیدگی اداری به تخلفات کارمندان دولت در دیوان عدالت اداری مورد اعتراض و شکایت واقع می‌شوند، نوعی نظارت قضایی اداری از سوی دیوان بر مراجع و دادگاه‌های اداری صرف اعمال می‌شود^(۲) و بدین ترتیب میان مرجع اداری (هیأت رسیدگی یا دادگاه اداری) و مرجع قضایی (دیوان عدالت اداری که وابسته به قوه قضاییه است) رابطه برقرار می‌شود. بی‌تردید این نظارت قضایی برای رعایت هر چه بیش‌تر حقوق محکومان اداری، بسیار مهم است. ماده ۱۹ و تبصره ماده ۲۲ قانون رسیدگی به تخلفات اداری ۱۳۷۲ شیوه رسیدگی اداری را مشخص می‌نماید^(۳).

→ به ماده ۵ آیین نامه اجرایی).

- ۱ - در خصوص قضازدایی ر.ک: آنسل، مارک؛ دفاع اجتماعی؛ ترجمه محمد آشوری و ع.ح.نجفی → ابرندآبادی؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ چاپ سوم، ۱۳۷۵، ص ۷۳ و ص ۱۰۷؛ نجفی ابرندآبادی (ع.ح.)؛ دانشنامه جرم‌شناسی؛ انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ ۱۳۷۷، ص ۱۰۷؛ پرادرل (زان)؛ تاریخ اندیشه‌های کفری؛ ترجمه ع.ح. نجفی ابرندآبادی؛ انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ سال ۱۳۷۳، ص ۱۳۷.
- ۲ - ر.ک: بند ۲ از ماده ۱۱ قانون دیوان عدالت اداری، مصوب ۱۱/۴/۱۳۶۰.
- ۳ - ماده ۱۹ مقرر می‌دارد: هرگاه تخلف کارمند عنوان یکی از جرایم مندرج در قوانین جزایی را نیز داشته باشد هیأت رسیدگی به تخلفات اداری مکلف است مطابق این قانون به تخلف رسیدگی و رأی قانونی صادر کند و مرانب را برای رسیدگی به اصل جرم به مرجع قضایی صالح ارسال دارد. هرگونه تصمیم مراجع قضایی مانع از اجرای مجازاتهای اداری نخواهد بود.

تبصره ۴ ماده ۲۲ - در مورد معنادان به مواد مخدر که بر اساس آرای قطعی هیأت‌های اداری به مجازاتهای بازخریدی خدمت، بازنیتنگی با تغییل گروه، اخراج و انفصال دائم از خدمات دولتی محکوم شده با می‌شوند، در صورت ترک اعتیاد در مدت ۶ ماه از تاریخ ابلاغ رأی، به تشخیص هیأت تجدیدنظر، موضوع بر اساس ماده ۲۴ این قانون به هیأت عالی نظارت ارجاع می‌شود.

۳- حقوق مدنی نیز در پاره‌ای موارد دارای پاسخ‌ها و ضمانت اجراء‌هایی برای جرایم مواد مخدر است و از این طریق، به مناسبت، حول نظام کیفری از جایگاهی در سیاست جنایی برخوردار است. برای نمونه، در حقوق مدنی ایران، به موجب بند ۷ قسمت ب شرایط مندرج در نکاحیه (عقد نکاح) مصوب ۱۳۶۱/۷/۱۹ و ۱۳۶۲/۶/۲۸، زن می‌تواند در صورت ابتلاء زوج به هر گونه اعتیاد مضر که به تشخیص دادگاه، به اساس زندگی خلل وارد آورد و ادامه زندگی را برای زوجه دشوار سازد، از دادگاه تقاضای «صدر اجازه طلاق» بنماید. بدین ترتیب، قانونگذار «حق تقاضای طلاق» برای زن را به عنوان یک پاسخ از نوع مدنی در قبال اعتیاد شوهر در نظر گرفته است.

این تدبیر قانونگذار بیشتر ناشی از این واقعیت است که از یک سو، مردان نوعاً و بر اساس آمار و به دلایل جامعه‌شناسی و اقتصادی، بیشتر از زنان به استعمال مواد مخدر گرایش پیدا می‌کنند و از سوی دیگر، طبق قانون، حق طلاق با شوهر است و بنابراین زوج می‌تواند همواره تحت شرایطی زوجه خود را – از جمله به لحاظ اعتیاد – طلاق دهد. البته در حال حاضر مجلس شورای اسلامی قصد دارد به ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی یک تبصره إلحاق کند تا نیاز به ذکر شرایط مندرج در نکاحیه سال ۱۳۶۲ را مرتفع سازد، و زوجه در صورت تحقق عسر و حرج بتواند از دادگاه تقاضای طلاق کند^(۱).

قانونگذار مدنی در جایی دیگر، و برای موضوعی دیگر، یعنی در بند هماده ۳ قانون حمایت از کودکان بدون سرپرست مصوب ۲۹ اسفند ماه ۱۳۵۳، نیز مقرر داشته است که برای احراز سرپرستی طفل، حتی در دوره آزمایشی، هیچ یک از زوجین نباید معتمد به مواد مخدر یا الكل باشد^(۲).

بنابراین، در حقوق مدنی محرومیت از حق سرپرستی که یک حق مدنی محسوب

۱- مصادیق نه گانه عسر و حرج الحافی یک تبصره به ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی: ۱- ترك عمدى همسر توسيط زوج به مدت ۶ ماه، ۲- اعتياد مضر، ۳- ...

۲- ماده ۳ قانون حمایت از کردکان بدون سرپرست مصوب ۲۹ اسفند ماه ۱۳۵۳، مقرر می‌دارد که تقاضا نامه سرپرستی باید به صورت مشترک از طرف زن و شوهر تنظیم و تسلیم دادگاه شود و دادگاه در صورت احراز شرایط ذیل فرار سرپرستی طفل را برای دوره آزمایشی صادر می‌کند: ح - هجیج از زوجین معتمد به الكل يا مواد مخدر و سایر اعتیادات مضر نباشد.

می‌شود، به عنوان پاسخی به اعتیاد متقارضیان سرپرستی پیش‌بینی شده است، که این خود یک پاسخ پیشگیرانه و بازدارنده برای زوج‌هایی است که مایل‌اند سرپرستی طفل یا اطفالی را به عهده بگیرند.

۴- پاسخ‌های حقوق انضباطی یا انتظامی نیز از جایگاه خاصی در سیاست جنایی معمول در قبال مواد مخدر برخوردار شده است. در حقوق ایران، بر اساس بندج ماده ۵ قانون نحوه اصلاح کانون‌های وکلای دادگستری جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۲، اعتیاد به مواد مخدر و مشروبات الکلی، یک «جرائم انضباطی» یا یک تخلف انتظامی محسوب شده و شعب رسیدگی کننده، حکم به انفال دایم از وکالت دادگستری خواهد داد.

همان‌گونه که می‌دانیم، هر کانون وکلای مستقل داری هیأت عمومی، هیأت مدیره، رئیس کانون، دادسرای انتظامی و دادگاه انتظامی است که از سه نفر وکیل درجه اول که برای دو سال انتخاب می‌شوند، تشکیل می‌گردد. مجازات‌ها (پاسخ‌ها)ی انتظامی که دادگاه بر حسب مورد علیه وکیل در رأی خود تعیین می‌کند، به ۶ درجه تقسیم شده است: اخطار کتبی، توبیخ با درج در پرونده، توبیخ با درج در روزنامه و مجله کانون، تنزّل درجه، ممنوعیت از سه ماه تا سه سال از وکالت، و محرومیت دایم از وکالت.

مجازات انتظامی تا درجه ۴ قطعی است و از درجه ۴ به بعد قابل تجدیدنظر در دادگاه عالی انتظامی قضاط است. بدین سان، رسیدگی به اعتیاد یک وکیل طبق شیوه و آیین دادرسی خاصی در مرجع ویژه وکلا، مورد رسیدگی و پاسخ‌دهی (حکم) قرار گرفته، که در واقع از مصادیق قضاذایی است. زیرا، دادگاه انتظامی وکلا خارج از نظام کیفری است و نمونه بارز یک مرجع رسیدگی کننده متعلق به جامعه مدنی است. اما، صلاحیت دادگاه عالی انتظامی قضاط در تجدیدنظر مجازات‌های انتظامی درجه ۴ به بعد، در واقع نظارت خاص مرجع قضایی را بر کار دادگاه‌های «صنفی» ویژه وکلا نشان می‌دهد که در جهت رعایت هر چه بیش‌تر حقوق وکلای مختلف قابل توجه است.

به موجب بند ۵ ماده ۱۲ قانون دفاتر اسناد رسمی و کانون سردفتران و دفتریاران مصوب ۱۳۵۴/۴/۲۵، اشخاص معتمد به مواد مخدر در سمت سردفتری یا دفتریاری

انتخاب یا ابقاء نمی‌شوند^(۱)

بنابراین اعتیاد، هم مانع برای ورود به شغل سردفتری یا دفترداری است و هم یک تخلف انتظامی برای صاحبان این مشاغل محسوب شده که منجر به محرومیت از ادامه این کار می‌شود. زیرا، با توجه به آن که تنظیم اسناد با حقوق مردم سروکار داشته و از آن جا که امکان وقوع تخلف در امور محوله به دفترخانه‌ها مانند سایر نهادهای مرتبط با دادگستری (کانون وکلا و کانون کارشناسان) وجود دارد، بنابراین حرفه سردفتری نیز باید مبرا از مسایلی -از جمله اعتیاد- باشد که به طرز کار و «بازنمایی اجتماعی» آن لطمه وارد می‌کند. به همین جهت، قانونگذار، مراجع اختصاصی -صنفی رسیدگی به تخلفات سردفتران و دفتریاران - متشکل از خود سردفتران - را نیز، به منظور حفظ سلامت و حسن شهرت این حرفه، پیش‌بینی نموده که شامل دادسرای، دادگاه بدوى و دادگاه تجدیدنظر است (قضازدایی).

پاسخ‌های از نوع انتظامی به تخلفات سردفتران و دفتریاران که به تبع شغل خود مرتکب می‌شوند، نیز جنبه صنفی دارد^(۲).

شاید بتوان در همین چارچوب به بند ۴ ماده واحده قانون الحاق ماده واحده به قانون گذرنامه مصوب ۱۳۶۷/۱۰ اشاره کرد که ارایه برگ گواهی «عدم اعتیاد» از وزارت بهداشت جهت صدور گذرنامه برای رانندگان و کمک رانندگان ترانزیت را ضروری می‌داند. بنابراین، رانندگان بین‌المللی ایرانی برای اخذ گذرنامه و امکان سفر به عنوان راننده کامیون یا اتوبوس به خارج از کشور باید عدم اعتیاد خود را با انجام آزمایش‌های رسمی به اثبات برسانند تا بتوانند به این شغل بپردازنند. الزامی بودن تهیه گواهی عدم اعتیاد خود یک پاسخ بازدارنده در قبال مصرف مواد مخدر محسوب می‌شود.

۱- ماده ۱۲ قانون دفاتر اسناد رسمی و کانون سردفتران و دفتریاران مصوب سال ۱۳۵۴ مقرر می‌دارد: اشخاص زیر را نمی‌توان به سمت سردفتری و دفتریاری انتخاب با ابقاء کرد...، بند ۵- اشخاص مشهور به فساد و معناد به مواد مخدر و کسانی که فاقد صلاحیت اخلاقی باشند.

۲- موارد ۴۲ قانون دفاتر اسناد رسمی و بعد: مجازانها (پاسخ‌ها) انتظامی عبارت اند از: الف - توبیخ با درج در پرونده؛ ب - جرمیه نقدي از پانصد ریال الى بیست هزار ریال؛ ج - انفصال موقت از اشتغال به سردفتری با دفتریاری از سه ماه الى شش ماه؛ د- انفصال موقت از شش ماه تا دو سال؛ ه- انفصال دائم.

۵ - در سال‌های اخیر، حقوق بانکی نیز - در کشورهای پویا و صنعتی جهان - با ارایه پاسخ‌هایی در مبارزه علیه جرایم مرتبط با مواد مخدر وارد سیاست جنایی شده است. درآمدهای نجومی ناشی از قاچاق یا کشت مواد مخدر، سرمایه‌های هنگفتی را در مدت زمان کوتاه برای مرتكبان این قبیل بزه‌ها به وجود می‌آورد.

سود سالیانه حاصل از قاچاق مواد مخدر رقمی بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ میلیون دلار را شامل می‌شود که در سال ۱۹۹۸ برابر با ۸ تا ۱۰٪ تجارت مشروع و قانونی در سطح جهان بوده است^(۱). بدیهی است برای دارندگان این قبیل پول‌ها، منشأ مجرمانه آن باید محبو شده و در بخش‌های مشروع و قانونی سرمایه‌گذاری شود. بانک‌ها و مؤسسات اعتباری از جمله نهادهایی اند که قاچاقچیان عمدۀ، برای تطهیر درآمدها و سرمایه‌های ناممشروع خود، از هیچ عملی برای نفوذ در آن‌ها (از جمله تهدید، ارتشا، جعل و...) دریغ نمی‌ورزند.

حقوق بانکی - به ویژه در کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی - راهکارهای بدیعی را برای شناسایی، رهگیری، کشف، ختی کردن و سرکوب این جرم جدید - یعنی تطهیر سرمایه‌های حاصل از مواد مخدر - ایجاد کرده است: برای نمونه، امروزه، رفع مانع «ممنوعیت قانونی افشاء اسرار شغلی» یا رفع مانع «ممنوعیت افشاء مشخصات و موجودی حساب‌های بانکی افراد»، زمانی که عملیات بانکی و نقل و انتقالات مبالغ بزرگ مشکوک به نظر می‌رسد، در قوانین و مقررات بانکی این قبیل کشورها تحت شرایطی پذیرفته شده است.

در اقدامی دیگر، نهادهای نظارتی بر عملیات بانک‌ها و مؤسسات اعتباری تأسیس شده‌اند که با استقرار در بانک‌ها، وظیفه شناسایی و ردیابی تطهیر سرمایه و پول‌های نام مشروع و اعلام آن به بانک مرکزی^(۲) و مقامات قضایی را به عهده دارند. در این زمینه،

.Le Monde Diplomatique, Avril 2000, P. 5

۱ - رک.:

۲ - برای نمونه، در فرانسه، قانون ۱۲ ژوئیه ۱۹۹۰، نهادی با ماهیت اداری موسوم به «واحد مسؤول بررسی و اقدام علیه کانال‌ها (مسیرها)ی غیرقانونی (تراکفن)»، را که زیر نظر وزارت اقتصاد و دارایی قرار دارد، به منظور نظارت بر عملیات بانکی از طریق واحدهای رابط مستقر در بانک‌ها ایجاد نموده است. در این خصوص رک. بوریکان، ژاک؛ بزمکاری سازمان یافته در حقوق کیفری فرانسه؛ ترجمه ع.ح. نجفی ابرندآبادی؛ مجله →

هیأت وزیران ایران در بند ۱۱ تصویب‌نامه‌ای در سال ۱۳۷۸، در خصوص «چارچوب‌های سیاست‌های مطلوب طرح سامان‌دهی اقتصادی»، مقرر داشته است که «...بانک‌های ایرانی.... در مورد حواله‌های ارزی از خارج کشور کنترل‌های مربوط به صحت و سلامت منبع حواله‌کننده و جلوگیری از ورود پول سیاه را اعمال می‌کنند». این اقدام دولت در واقع خود یک پاسخ اجرایی‌داداری از نوع پیشگیرانه (گُنشی) به جرم تطهیر در حقوق بانکی ایران محسوب می‌شود^(۱).

۶- حقوق اساسی نیز پاسخ‌هایی برای جرایم مواد مخدر در نظر گرفته است. برای نمونه، در حقوق ایران، به موجب ماده ۱۳۰ اصلاحی قانون انتخابات مصوب ۱۳۷۴/۵/۴، قاچاقچیان و معتادان مواد مخدر از صلاحیت نامزدی برای انتخابات مجلس برخوردار نمی‌باشند. بدین‌سان، اعمال یک حق شهروندی یا یک حق مدنی (نامزدی برای شرکت در انتخابات و عضویت در قوه مقننه) از این افراد سلب می‌شود (پاسخ مدنی از نوع پیشگیرانه).

۷- افزون بر پاسخ‌های گوناگون ناشی از نظام‌های حقوقی کیفری، اداری، مدنی، انضباطی، بانکی و...، نباید شیوه‌ها و پاسخ‌های ناشی از «حقوق پیشگیری» یا «نظام پیشگیری» از بزهکاری در زمینه مواد مخدر را از نظر دور داشت. حقوق پیشگیری عمدتاً شامل مرحله قبل از ارتکاب جرم می‌شود^(۲) (پیشگیری غیرکیفری)، لیکن برای مقابله با تکرار جرم، از پاسخ‌های مبتنی بر اصلاح و درمان بزهکاران نیز بهره می‌جوید (پیشگیری کیفری خاص یا پیشگیری در چارچوب نظام کیفری). پیشگیری در حقوق ایران از وجاهت و جایگاه خاصی در قانون اساسی (بند ۵ اصل ۱۵۶) و در قوانین عادی برخوردار است^(۳).

→ تحقیقات حقوقی؛ شماره ۲۱-۲۲، سال ۱۳۷۷، صص ۲۳۰-۲۳۴.

۱- گفتنی است جرم تطهیر و مجازات آن موضوع مطالعات و تحقیقات در چارچوب بانک مرکزی و ستد مبارزه با مواد مخدر، به منظور تهیه پیش‌نویس قانون برای آن، فرار گرفته است.

۲- در مورد پیشگیری رک: نجفی ابرندآبادی (ع.ح.)؛ پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی؛ مجله تحقیقات حقوقی؛ دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی؛ شماره ۲۵-۲۶، سال ۱۳۷۸، ص ۱۲۹ و بعد.

۳ در این خصوص رک: نجفی ابرندآبادی، (ع.ح.)؛ مشارکت مردم در تأمین امنیت (میزگرد)؛ نشریه امنیت

اما در زمینه مواد مخدر، ماده ۳۳ مصوبه (قانون) اصلاحیه قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۶، ضمن تأسیس ستاد مبارزه با مواد مخدر، عملیات و اقدام‌های پیشگیری از اعتیاد و مبارزه با قاچاق مواد مخدر را در این ستاد متمرکز کرده است. از همه مهم‌تر، تبصره ۲ ماده ۳۳ دولت را موظف کرده است که هر ساله بودجه خاصی برای پیشگیری از ارتکاب جرایم مواد مخدر اختصاص دهد. بدیهی است که این بودجه می‌تواند برای انواع پیشگیری، از جمله درمان معتادان، پیشگیری از اعتیاد و پیشگیری وضعی^(۱) از کشت، قاچاق و عبور مواد مخدر صرف شود^(۲) (برای نمونه، حفر کانال در مرزها و گلوگاه‌های حساس، گشت و رهگیری‌های هوایی، بازرسی در فرودگاه‌ها و جاده‌ها، نصب سیم خاردار در مسیرهای حساس و...).

ستاد مبارزه با مواد مخدر در چارچوب همین وظیفه محوله و به استناد ماده ۳۴^(۳) مصوبه (قانون) مبارزه با مواد مخدر، و براساس ماده ۳۳ همین مصوبه در تاریخ ۱۱/۱۳۷۷ آیین‌نامه ویژه‌ای را تحت عنوان «پیشگیری از اعتیاد، درمان معتادان به مواد مخدر و حمایت از افراد در معرض خطر اعتیاد» تصویب نمود که برای تحقق این امر، همکاری و مشارکت نهادهای مختلف دولتی، نهادهای بین‌المللی و حتی جامعهٔ مدنی و مردم را لازم دانسته است. آیین‌نامه مذبور، در واقع، از مدل «سطوح سه‌گانه پیشگیری»، یعنی پیشگیری اولیه (پیشگیری از اعتیاد)، پیشگیری ثانویه (حمایت از افراد

→ وزارت کشور، شماره ۸۷، سال ۱۳۷۸، ص ۵ و بعد و شماره ۹-۱۰، سال ۱۳۷۹، ص ۴ و بعد.

۱- در مورد پیشگیری وضعی رک: گن (ری蒙د): روابط میان پیشگیری وضعی و کنترل بزهکاری ترجمه ع.ح. نجفی ابرند آبادی؛ مجله تحقیقات حقوقی؛ شماره ۱۹-۲۰، سال ۱۳۷۶، ص ۶۰۵ و بعد.

۲- به موجب ماده ۳۳ مصوب ۱۳۷۶ مواد مخدر، به منظور پیشگیری از اعتیاد و مبارزه با قاچاق مواد مخدر ستادی به ریاست رئیس جمهور تشکیل و کلبه عملیات اجرایی و قضایی و برنامه‌های پیشگیری و آموزش عمومی و تبلیغ علیه مواد مخدر در این ستاد متمرکز خواهد بود. اعضای این ستاد به شرح زیر می‌باشند....

تبصره ۲ ماده ۳۳: برای پیشگیری از ارتکاب جرایم مواد مخدر، دولت موظف است هر سال بودجه‌ای برای این امر اختصاص و به دستگاه‌های ذی‌ربط موضوع همین ماده ابلاغ نماید.

۳- ماده ۳۴- به ستاد مبارزه با مواد مخدر اجازه داده می‌شود که بر اساس ضرورت به تهیه و تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی مورد نیاز اقدام نماید.

در معرض خطر اعتیاد به مواد مخدر) و پیشگیری ثالث (درمان معتادان به مواد مخدر) پیروی کرده است.

مسئله بازپروری معتادان، که در واقع پاسخ درمانی و پیشگیرانه به جرم اعتیاد است و باید در اردوگاه‌های خاص بازپروری معتادان انجام شود، در ماده ۱۵ مصوبه (قانون) ۱۳۷۶ پیش‌بینی شده است که این خود پیشگیری از تکرار جرم اعتیاد محسوب می‌شود^(۱).

-۸- و بالاخره، در مورد شیوه‌های معمول در سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، باید بر نقش مهمی که جامعه مدنی، آحاد مردم و آگاهی گروهی و وجودان جمعی – به ویژه در پیشگیری از اعتیاد، درمان معتادان – ایفا می‌کند، تأکید کرد. بدین منظور، در همه کشورها تشکل‌های مردمی به ابتکار افراد نیکوکار یا والدین قربانیان اعتیاد یا والدین معتادان یا پزشکان و روان‌پزشکان علاقه‌مند یا معتادان «شفا یافته» به وجود آمده است. در ایران می‌توان، برای نمونه، به «جمعیت آفتاب»^(۲) یا «جمعیت مبارزه با اعتیاد» – که در سال‌های اخیر تأسیس شده‌اند – اشاره کرد.

در خصوص نقش جامعه مدنی در مقابله با کشت خشخاش یا کوکا در ایران، ماده ۲۴ مصوبه (قانون) مبارزه با مواد مخدر ۱۳۷۶ قابل توجه است. اعضای شورای اسلامی روستا – متشکل از نمایندگان منتخب محل – مکلف شده‌اند به محض اطلاع از موضوع کشت، مراتب را به پلیس اعلام نمایند. در صورت عدم اعلام کشت غیرمجاز، به عنوان یک تخلف اداری ترک فعل، آن عضو یا اعضاء برای بار اول به محرومیت شش ماه تا یک سال و برای بار دوم برای همیشه از عضویت شوراهای اسلامی محروم می‌شوند – که در واقع محرومیت از یک حقوق شهروندی و مدنی است. بدین ترتیب، عدم مشارکت اعضاء در سیاست جنایی مشارکتی در زمینه مبارزه با کشت مواد مخدر، دارای ضمانت اجرا می‌باشد.

۱- ماده ۱۵ - اعتیاد جرم است ولی به کلیه معتادان اجازه داده می‌شود که به مراکز مجازی که از طرف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مشخص می‌گردد مراجعه و نسبت به درمان و بازپروری اقدام نمایند.

۲- جمعیت آفتاب که در ۱۳۷۷/۱۲/۲۷ تشکیل شده است، در شهرستان‌ها نیز شعبه دایر کرده است و هدف خود را «جامعه عاری از اعتیاد» اعلام نموده است.

اما سیاست جنایی از منابع یا راهکارهای فراملی نیز الهام گرفته، متأثر و متحول می‌شود.

ب - راهکارها و منابع فراملی سیاست جنایی ناظر به مواد مخدر
 امروزه سیاست جنایی دولت‌ها به طور کلی دارای منابع فراملی نیز می‌باشد، منابعی که گاه به لحاظ تعهدآور و الزامی بودن آن‌ها برای دولت‌ها، قوانین و مقررات داخلی را دستخوش تغییرات و اصلاحات می‌کنند. سیاست جنایی در قبال مواد مخدر از این قاعده مستثنی نبوده و به لحاظ جهانی شدن مساله قاچاق و مصرف مواد مخدر، به ویژه از اوایل سال‌های ۱۹۸۰. دارای منابع متنوع و غنی در سطح بین‌المللی نیز شده است.

۱ - حقوق بین‌الملل: همان‌گونه که می‌دانیم، مسئله مواد مخدر – عمدتاً تریاک – ابتدا در کنفرانس بین‌المللی شانگهای در سال ۱۹۰۹ به منظور تنظیم و تدوین یک معاهده بین‌المللی بین کشورهای ذی نفع، مورد توجه قرار گرفت. بدین ترتیب بود که فرایند شکل‌گیری حقوق بین‌الملل مواد مخدر آغاز شد و تحت تأثیر آن، حقوق مواد مخدر در سطح کشورها – از جمله ایران – نیز به تدریج شکل گرفت^(۱).

نخستین قانون مربوط به مواد مخدر در ایران، در واقع، یک سال پس از کنفرانس شانگهای – یعنی در سال ۱۲۸۹ خورشیدی – وضع شد. تحولات و تغییرات بعدی قانونگذاری مواد مخدر در کشور ما به مانند سایر کشورها، گاه به صورت مستقیم و گاه به طور غیرمستقیم، به دنبال تصویب کنوانسیون‌های بین‌المللی یا ناشی از اقدام‌های هماهنگ در سطح جهان بوده است.

به دنبال تأسیس سازمان ملل متحد (۱۹۴۵) و نیز چند ملیتی شدن بزهکاران و فراملی شدن جرایم مواد مخدر (به ویژه قاچاق و اخیراً تطهیر درآمدهای ناشی از قاچاق مواد مخدر)، و به لحاظ خطری که بزهکاری مرتبط با این مواد برای نظم عمومی

۱- برای اطلاعات بیشتر در این خصوص ر.ک.:

بین‌المللی و حتی حاکمیت دولت‌ها به همراه دارد، سه کنوانسیون عمدۀ، علاوه بر پروتکل‌ها و قطعنامه‌های متعدد، در سال‌های ۱۹۶۱^(۱)، ۱۹۷۱^(۲) و ۱۹۸۸ زیر نظر سازمان ملل متحد تنظیم و به امضاء و تصویب دولت‌ها رسید. هدف این سازمان از تنظیم و تصویب کنوانسیون‌های سه‌گانه و تأسیس «برنامۀ کنترل مواد مخدر سازمان ملل متحد» (UNDCP) در ۲۱ دسامبر ۱۹۹۰، در واقع هماهنگ کردن نظام‌های حقوقی کشورهای عضو در زمینه کنترل و مبارزه با تولید، فاچاق و مصرف مواد مخدر غیرمجاز است. زیرا، جهانی شدن جرایم مواد مخدر، بی‌تردید جهانی شدن مبارزه با آن‌ها و به تبع آن جهانی شدن حقوق مواد مخدر را می‌طلبد.

الحق دولت‌های زیادی به برنامه و نیز به کنوانسیون‌های ملل متحد در خصوص مواد مخدر، حکایت از وجود نوعی توافق عمومی جهانی در خصوص شیوه مقابله حقوقی پیشگیرانه با بزهکاری مرتبط با مواد مخدر و آثار مختلف آن در چارچوب این سازمان دارد. کارشناسان UNDCP، به منظور کمک به تحقق یک سیاست جنایی روزآمد و هماهنگ بین کشورها در قبال مواد مخدر، در سپتامبر ۱۹۹۶، حتی یک قانون یا گذتیپ (نمونه)، خاص مواد مخدر، با الهام از کنوانسیون‌های موجود و دیدگاه‌ها و تجربیات دولت‌ها در این خصوص تهیه و تنظیم نموده‌اند که شامل جرایم، مجازات‌ها و مسایل دیگر مرتبط با آن می‌شود. بدین سان، نقش سازمان ملل متحد در پیشرفت فرایند جهانی شدن حقوق مواد مخدر و شکل‌گیری «حقوق مشترک جهانی مواد مخدر»، به عنوان بخشی از حقوق، قابل توجه است^(۳). در همین چارچوب، سازمان ملل متحد در پنجاه و پنجمین اجلاس مجمع عمومی خود، "کنوانسیون علیه جرم سازمان یافته فرامی" را در

۱ - گفتنی است که قانون الحق دولت ایران به کنوانسیون مواد روانگردان ۱۹۷۱ نیز در ۶ خرداد ۱۳۷۷ به تصویب مجلس رسید.

۲ - در مورد جهانی شدن حقوق یا تحقق حقوق مشترک جهانی به طور کلی، ر.ک.:

Delmas-Marty (M), La mondialisation du droit: chances et risques, in Recueil Dalloz, 5^e cahier, 1999, PP .43-48.

گفتنی است که مقاله خانم پروفسور دلماس-مارتی اخیراً توسط آفای دکتر امیر ارجمند ترجمه و در مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی، شماره ۲۴، سال ۱۳۷۸، ص ۱۲۸۱۰۵ به چاپ رسیده است.

۴۱ ماده و سه پروتکل در خصوص مبارزه علیه خرید و فروش انسانها (زنان و دختران)، حمل و قاچاق مهاجران و بالاخره قاچاق یا ساخت غیرقانونی تسلیحات نظامی در ۱۵ نوامبر ۲۰۰۰ به تصویب رسانید. یکی از جرم‌انگاری‌های کنوانسیون "تطهیر درآمدها و سرمایه‌های ناشی از جرم" – که درآمدهای ناشی از قاچاق مواد مخدر را نیز شامل می‌شود – است. هدف این کنوانسیون در واقع هماهنگ و نزدیک کردن قوانین و مقررات کیفری و اداری داخلی دولت‌ها برای مبارزه مؤثر با سازمان یافته‌گی فرامالی چند جرم خاص است: مشارکت در گروه مجرمانه سازمان یافته (ماده ۵)، تطهیر درآمدهای ناشی از جرم (ماده ۶)، ارتشاء – فساد مالی (ماده ۸) و ایجاد مانع در اعمال و اجرای عدالت (ماده ۲۳). این کنوانسیون شامل جرایم شدید یعنی جرایمی که مجازات آنها در حقوق داخلی دولتها کیفر سالب آزادی است و حداقل مدت آنها کمتر از چهار سال نیست نیز می‌شود. این کنوانسیون و پروتکل‌های آن در کنفرانس بین‌المللی پالرمو (۱۲ - ۱۵ دسامبر ۲۰۰۰، ۲۵ - ۲۲ آذر ۱۳۷۹، ایتالیا) به امضاء نمایندگان بیش از ۱۲۰ کشور جهان رسید. کنوانسیون مذبور پس از تصویب توسط مجالس تقنیونی چهل دولت امضاء کننده لازم‌الاجرا خواهد شد. در سطح بین‌المللی باید به نقش فعال انتربول (سازمان پلیس جنایی بین‌الملل) نیز اشاره کرد^(۱).

اما، در سطح منطقه‌ای، و برای نمونه، می‌توان به برنامه‌ها و فعالیت‌های سازمان همکاری اقتصادی (اکو)^(۲) با مشارکت UNDCP در سطح ده کشور عضو آن در منطقه ما و یا به برنامه‌ها، کنوانسیون‌ها و فعالیت‌های شورای اروپا^(۳) – و اتحادیه اروپا بویژه

۱- رک: بوسار، آندره؛ بزهکاری بین‌المللی؛ ترجمه نگار رخشانی؛ انتشارات گنج دانش؛ ۱۳۷۵.

۲- در خصوص «برنامه اقدام اکو» در زمینه کنترل مواد مخدر که در ماه می ۱۹۹۶ در اجلاس شورای وزراء اکو، در عشق آباد به تصویب رسید رک:.

ECO Plan of Action on Drug Control, Tehran, ECO secreteriat, 1997; ECO's Strategy in Drugs Control, ECO secreteriat, Tehran, March 1999; The Eco Guide book, Eco, Tehran, July 1999.

۳- در مورد برنامه‌های شورا و اتحادیه اروپا در زمینه مواد مخدر رک:.

Pradel(J), Corstens(G), Droit Pénal Européen, Dalloz, 1999; Caballero (S), Bisiou (Y)→,

بعد از حذف مرزهای سیاسی (پیمان شنگن) میان پانزده کشور عضو این اتحادیه - برای مبارزه هماهنگ و متمرکز با قاچاق مواد مخدر و جرم تطهیر اشاره کرد^(۱). بی‌تر دید، سیاست جنایی دولت‌های عضو این سازمان‌های بین‌الدول منطقه‌ای از شیوه‌ها و تدابیر آن‌ها الهام‌گرفته و در جهت نزدیک شدن به هم و هماهنگ سازی سیاست جنایی خود متحول می‌گردد.

امضاء تفاهم‌نامه‌های همکاری بین دولت‌های هم‌جوار برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر که در جهت هماهنگی اقدام‌های پلیسی و ارتقای کارآیی امر مبارزه با قاچاق فرامرزی و چندملیتی در سطح کشورها^(۲) صورت می‌گیرد نیز باید در این چارچوب مورد توجه قرار گیرد.

۲ - حقوق تطبیقی: در میان منابع فراملی سیاست جنایی، دستاوردها و یافته‌های مطالعات کیفری تطبیقی، یعنی حقوق تطبیقی، نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این مطالعات وجوده اشتراک، وجوده افتراق و نقاط خلاً یا سکوت موجود بین نظامهای حقوقی در زمینه جرایم یا نحوه مقابله با آن‌ها را نشان می‌دهند.

تردیدی نیست که آگاهی از این یافته‌ها، نقطه آغازی برای پر کردن خلأهای قانونی با همکاری مشترک و نیز نزدیک کردن نظامهای حقوقی مورد مطالعه خواهد بود، و بالاخره اطلاع از مفاهیم و راهکارهای معمول در مبارزه با مواد مخدر در سایر کشورها

←op.cit., PP. 57-78.

۱- اتحادیه اروپا "به منظور مبارزه مؤثر بر ضد جرایم سازمان یافته" دست به تأسیس اروپل (Europol) با پلیس اروپایی در سال ۱۹۹۹ زده است. مرکز پلیس اروپایی در لاهه قرار دارد و هم‌اکنون از ۲۵۰ کارشناس و پلیس از پانزده کشور عضو اتحادیه تشکیل شده و بیش از ۶۰٪ فعالیت‌های آن به مبارزه علیه قاچاق مواد مخدر در سطح کشورهای عضو اختصاص دارد.

۲- دولت ایران (وزارت کشور) در سال‌های اخیر، با برخی از کشورهای همسایه ایران، از جمله با آذربایجان، (مرداد ۱۳۷۵)، با ترکمنستان (دی ۱۳۷۱)، با فدراسیون روسیه (دی ۱۳۷۶) و یا با برخی کشورهای عربی منطقه (برای نمونه با کربت در خرداد ۱۳۷۷)، با باکشور پاکستان (همسايۀ جنوب شرقی در آبان ۱۳۶۸) و نیز با ترکیه در بهمن ۱۳۷۶، یادداشت همکاری، یادداشت تفاهم یا پروتکل خاص برای همکاری متنقابل در زمینه مبارزه با قاچاق مواد مخدر و تطهیر درآمدهای ناشی از آن امضاء نموده است.

که با مطالعهٔ تطبیقی میسر می‌گردد، می‌تواند با جرح و تعدیل‌هایی برای حقوق مواد مخدر کشورهای دیگر مناسب باشد. حضور همتایان ما از کشورهای اروپایی، آسیایی (و عربی) در این همایش امکان چنین بررسی تطبیقی و تبادل نظر را فراهم آورده است.

۳- نظام بین‌المللی حقوق بشر: این نظام، سیاست جنایی کشورها را در ابعاد ماهوی و شکلی حقوقی، قضایی، اداری و نیز در بُعد پیشگیری از نظر رعایت حقوق متهمان و افراد و نیز رعایت حقوق جامعه در مقابل جرایم سازمان یافته تحت تأثیر قرار می‌دهد. حقوق جزا، یعنی هستهٔ اصلی سیاست جنایی، در دهه‌های اخیر به شدت از تضمین‌های حقوقی و قضایی و اجرایی خاص متهمان و محکومان پیش‌بینی شده در نظام بین‌المللی حقوق بشر الهام‌گرفته است.

در نظام پیشگیری از بزهکاری نیز بر رعایت آزادی رفت و آمد انسان‌ها، بر منع مداخله در زندگی خصوصی و خلوت افراد و بالاخره بر احترام به کرامت و حیثیت انسان تأکید فراوان شده است. بدین سان، پیشگیری از جرایم مواد مخدر یا مبارزه با این جرایم نمی‌تواند بهانه‌ای برای عدم رعایت تضمین‌های حقوقی‌قضایی و محدود کردن آزادی‌های افراد و سلب حقوق اولیهٔ انسانی آن‌ها باشد.

البته جابجایی بار دلیل از دادسرا به متهم، یعنی جابجایی اصل برائیت و اصل (اما ره) مجرمیت، در جرایم سازمان یافته، از جمله جرم قاچاق مواد مخدر یا جرم تطهیر، که به منظور تقویت حقوق جامعه در برابر بزهکاران حرفه‌ای و سازمان یافته و سازمان‌های جنایی اخیراً وارد حقوق برخی از کشورها شده است، همراه با قیود و احتیاط‌های زیادی است که منبعث و ملهم از نظام حقوق بشر در خصوص حقوق متهم است.

۴- جامعهٔ مدنی بین‌المللی: سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی (NGO) از جلوه‌های بارز این جامعه محسوب می‌شوند^(۱). تأثیر برنامه‌ها و فعالیت‌های آن‌ها در سیاست‌گذاری عمومی و تحولات حقوقی - قانون‌گذاری داخلی کشورها - امروزه - انکارناپذیر است. این سازمان‌ها در قلمرو مبارزه با مواد مخدر و به ویژه اعتیاد حضور فعال و مؤثری از خود نشان می‌دهند. برای نمونه، «انجمن بین‌المللی مبارزه با قاچاق و استعمال مواد

۱- در این مورد ر.ک: شریفی طراز کوهی، حبیب [ترجمه]؛ جامعهٔ مدنی جهانی؛ نشر دادگستر؛ ۱۳۷۸.

مخدرا^(۱) واقع در مسکو (روسیه)، «فدراسیون بین‌المللی سازمان‌های غیردولتی پیشگیری از استعمال مواد مخدر»^(۲) واقع در کوالا‌لامپور (مالزی)، «کمیسیون بین‌المللی پیشگیری از الکلیسم و اعتیاد به مواد مخدر»^(۳) واقع در سیلوراسپرینگ (MD آمریکا) رسالت و فلسفه خود را مبارزه با قاچاق و به ویژه مبارزه علیه مصرف و اعتیاد به مواد مخدر غیرمجاز در سطح بین‌المللی و نیز به نوعی در سطح کشورها اعلام کرده‌اند^(۴). بی‌تر دید، برنامه‌ها و فعالیت‌های این سازمان‌های غیردولتی به عنوان نوعی گروه‌های «فشار» یا افکار بین‌المللی، در شکل بخشیدن به سیاست‌گذاری سازمان ملل متحد و اصلاحات قانون‌گذاری دولت‌ها در زمینه مواد مخدر مؤثر واقع می‌شوند.

نتیجه‌گیری

بدین ترتیب، می‌توان گفت سیاست جنایی در قبال مواد مخدر یک رویکرد کلان به پدیده مجرمانه است. سیاست جنایی عبارت است از اعمال پاسخ‌های گوناگون در قالب آئین‌ها و شیوه‌های متنوع دادرسی معمول در شعبه‌های مختلف نظام حقوقی و نیز جامعه مدنی است که در ارتباط متقابل با یکدیگر، برای کنترل جرایم مواد مخدر عمل و اقدام می‌کنند. هدف غایی سیاست جنایی، در واقع، کاستن بار نظم عدالت کیفری و حقوقی جزا و توزیع وظیفه سرکوبی و پیشگیری از پدیده مجرمانه بین نظام‌های حقوقی دیگر و نیز مردم است.

بدیهی است ورود در جزئیات سیاست جنایی در زمینه مواد مخدر و مباحث

1- The International Association against Drug Trafficking and Drug Abuse.

2- International Federation of Non-Governmental Organizations for the Prevention of Drug and Substance Abuse.

3- International Commission for the Prevention of Alcoholism & Drug Dependency.

۴- در خصوص مشخصات و برنامه‌های سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی به طور کلی و در مورد آن دسته از این سازمان‌ها که به طور اخص در زمینه مبارزه با قاچاق یا اعتیاد به مواد مخدر فعال‌اند، رک:

تحلیلی- انتقادی در حوصله این «درآمد» نیست، اما به توجه به آنچه که در مورد سیاست جنایی ایران در قبال جرایم مواد مخدر بیان شد، می‌توان به عنوان نمونه توصیه کرد که از یک سو، کلیه تضمین‌های حقوقی آین دادرسی کیفری، معمول نسبت به متهم کیفری، درباره "متخلفان انضباطی، اداری و..." در مراجع انتظامی و اداری نیز رعایت شود؛ یعنی، رعایت کلیه تشریفات "محاکمانه عادلانه" در مراجع غیر قضایی در قبال متهمان یا متخلفان مرتبط با مواد مخدر ضروری است و از سوی دیگر، به منظور تورم زدایی کیفری (کاهش سیاهه جرایم در قانون) و تراکم زدایی از کار دادگاه‌های کیفری و تورم زدایی از جمعیت کیفری در مواردی که در حقوق اداری، حقوق انضباطی، حقوق بانکی، حقوق مدنی و... برای جرایم مواد مخدر - به ویژه استعمال و اعتیاد به این مواد - پاسخ‌هایی پیش‌بینی شده است، پاسخ کیفری لغو شود (کیفر زدایی) و رسیدگی به آن از شمول صلاحیت عدالت کیفری خارج گردد.

آیا، برای نمونه، انفصل از خدمت دولتی و به طور کلی ضمانت اجراهای اداری برای یک کارمند معتاد از شلاق و کیفر نقدی معمول در حقوق جزا شدیدتر و مؤثرتر نیست؟ آیا نباید از کلیه ظرفیت‌های (پاسخ‌های) جامعه (دولت و مردم) برای مهار جرایم استفاده کرد؟ قانون‌گذار ایران از پاسخ‌های گوناگونی نسبت به موارد چندی از جرایم مواد مخدر - بویژه اعتیاد - بهره جسته است، آیا بهتر نیست از آن جرایم وصف زدایی کیفری یا به عبارت دیگر جرم زدایی نیز بشود؟ آیا بهتر نیست به حقوق کیفری، به عنوان «آخرین حربه»، تسلی جست؟ آیا پس از «آزمون و خطاهای» چندین دهه گذشته در زمینه کنترل «مواد مخدر» که با توجه به جوانی جمعیت کنونی ایران، بعد مصرف آن به یک معضل ملی تبدیل شده است، وقت بازنگری اساسی در سیاست جنایی ایران، هماهنگی، تنظیم و انسجام بخشی به پاسخ‌ها و آینه‌های رسیدگی مختلف موجود و نیز جست‌وجوی پاسخ‌های جدید در قبال جنبه‌های گوناگون «مواد مخدر» فرا نرسیده است؟ با توجه به این که کشورهای تولیدکننده، مصرف کننده و محل عبور محموله‌های مواد مخدر در منطقه ما، جملگی عضو سازمان همکاری اقتصادی (اکو) می‌باشند، و با عنایت به این که این سازمان از سال ۱۹۹۵ مسئله مبارزه منطقه‌ای با قاچاق مواد مخدر و جرایم مرتبط با آن - به ویژه تطهیر درآمدهای ناشی از آن - را در دستور کار و برنامه‌های خود قرار داده است، بهتر نیست که ایران، به عنوان بنیان‌گذار مهم سازمان

مزبور، به منظور نزدیک کردن و هماهنگ سازی سیاست جنایی دولت‌های عضو اکو در قبال جرایم مواد مخدر، ابتکار عمل را بدست گرفته و در جهت منطقه‌ای کردن این سیاست جنایی - به لحاظ منطقه‌ای بودن تولید و قاچاق مواد مخدر - اقدام نماید؟.....

در هر حال، اینک با آغاز همایش، نوبت به سخنرانان محترم می‌رسد که طی سه روز آینده ما را از جنبه‌های مختلف و جزئیات سیاست جنایی در قبال مواد مخدر در ایران و در کشورهای دیگر که نمایندگان آنها در میان ما هستند، به طور تفصیل آگاه نمایند.

برای همه شما، خانم‌ها و آقایان محترم شرکت‌کننده، همایشی پر بار آرزو می‌کنم.